

Dohnal, Josef

Odraz "nepřátelství obou pohlaví" v díle Valerije Brjusova

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1997, vol. 46, iss. D44, pp. [53]-60

ISBN 80-210-1731-7

ISSN 0231-7818

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107747>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF DOHNAL

ODRAZ „NEPŘÁTELSTVÍ OBOU POHLAVÍ“ V DÍLE VALERIE BRJUSOVA

Evropská tzv. vysoká literatura přelomu 19. a 20. století uvádí do svého tematického rejstříku intenzivněji než dříve témata spojená se vztahem mezi mužem a ženou, a to zejména od doby naturalismu. Zatímco v první polovině století byla tato oblast zobrazována spíše náznakově a nestávala se hlavním předmětem zobrazení natolik, aby akcentovala sexuální stránku milostného (a nejen milostného) vztahu, od dob francouzského naturalismu, zejména pak Zoly, se začíná jednat o stránku, která — asi právě pro svoji dosavadní tabuizovanost — nabývá pro spisovatele i čtenáře na přitažlivosti. Snaha o komplexnější postihování lidského osudu v literárním díle do značné míry nutně musela přivést k okamžiku, kdy i tato stránka lidského bytí bude intenzivněji vtažena do literárních děl. Sám Zola např. ve své předmluvě k románu Tereza Raquinová tvrdí, že jeho zájem je čistě „vědecký“, že však není možno nadále utajovat to, co je nedílnou stránkou lidského života a co se na stránkách denního tisku probírá někdy tak důkladně, že není proč se obávat, že by vykročení tohoto tématu do beletrie mělo snad mít za následek pád obecné mravnosti.¹

Zdá se, že literatura v této oblasti tematického spektra jako by předjímalá vývoj ve vědě. Uvolňuje téma, kterému se „vážení spisovatelé“ poněkud vyhýbali, nachází však současně velice bohatou škálu variací tohoto tematického okruhu, která jím umožňuje nový, o další krok prohloubenější pohled do nitra lidské bytosti. Věda, zejména pak psychoanalýza, sáhne po této oblasti lidského bytí o něco později (Freudovy práce vznikají až na sklonku 19. a zejména pak ve 20. století); zdá se ale, že literatura tento vývoj k poodhalování tajů lidské sexuality

¹ „Nevím, jestli je můj román amorální, doznávám, že jsem se nikdy nestaral o to, aby byl více nebo méně mravný.“ Zola, E.: Předmluva k druhému vydání. In: Zola, E.: Tereza Raquinová. Praha 1966, s. 26. O své metodě a o tom, jaký záměr měl s hrdiny románu, pak Zola tvrdí: „Pokusil jsem se krok za krokem vysledovat v těchto tvorech tichou práci vášní, pudových sklónů a mozkových poruch, jaké nastanou po nervové krizi. Láska obou mých hrdinů je ukojením potřeby, jejich zločin je následkem jejich cizoložství, následkem, který přijímají, jako vlk přijímá vraždu beránka;...“ Tamtéž, s. 24.

a připravenost veřejnosti akceptovat diskusi o otázkách s ní spojených mohla alespoň do jisté míry usnadňovat.

Ruská literatura tohoto období nezůstala k danému vývoji nevlídnou. Jednak velice rychle absorbovala vliv francouzského naturalismu (vždyť Zolova díla byla prakticky bez prodlení překládána do ruštiny a uváděna na tamní knižní trh), jednak i v ruském prostředí začínaly krystalizovat do knižní podoby i domácí zdroje příklonu k této tématice, z nichž nikoliv na posledním místě by bylo možno uvést diskusi o společenském postavení ženy tak, jak ji pro svoji dobu velice aktuálně nastolil Černyševského román *Co dělat?* a Tolstého *Anna Kareninová*. Role ženy byla pro ruskou literaturu (např. Turgeněv, Dostojevskij) dlouhodobě významným tématem, na přelomu 19. a 20. století tedy nastává čas přesunu pozornosti z akcentuace společenského aspektu k aspektům osobnějším, niternějším. Podstatně silněji než dříve se tak literatura vyslovuje k tématu vztahu muže a ženy v jeho intimní rovině a nachází množství otázek, na které dříve nebyly hledány odpovědi. Zdá se, že jedním z někdy poněkud „nepříjemných“ zjištění se pak stává i fakt, že racionální analýza nedokáže mnohé z nastolovaných problémových okruhů rozřešit. I tato zjištění však posilují tendenci k vyšší míře subjektivizace, k tomu, aby byl svět nazírán v jeho subjektivním obrazení se v individuálním lidském vědomí. V daleko vyšší míře se pak střetáme i s „mužským“ a „ženským“ viděním světa i vzájemného vztahu obou pohlaví, a to někdy i v dosti vyhrocené podobě, takže se někdy hovoří i o tzv. вражде полов.

Aniž bychom chtěli zabíhat do širších souvislostí, rádi bychom se v tomto příspěvku věnovali próze Valerije Brjusova (1873–1924), kterému nebyl vztah mezi mužem a ženou cizí ani v jeho rané básnické tvorbě (*Chef d'oeuvre* z r. 1895, *Me eum esse* z roku 1897). Pro naši analýzu jsme si vybrali povídku *Через пятнадцать лет* otištěnou poprvé v roce 1909 v časopisu *Весы*. Tato povídka jako by uvozovala další dvě povídky uveřejněné v roce 1910, *Последние страницы из дневника женщины* a *За себя или за другую*, přičemž v obou se stává předmětem zobrazení neharmonický vztah mezi mužem a ženou, v čemž jako by pokračovaly v tématice, jejíž jádro lze nalézt právě v námi zvolené povídce.

Povídka *Через пятнадцать лет* svým členěním jako by připomínala klasické schéma dramatického žánru, je rozdělena do čtyř částí; první z nich, která hraje roli expozice, je spolu s druhou kapitolou, v níž vzniká základ konfliktu (kolize) nejdelsí. Třetí kapitola, která plní roli krize i peripetie, je již kratší; děj v ní nabírá na dramatickosti a vrcholí. Závěrečná čtvrtá část je pak nejkratší; plní roli katastrofy a završuje tak celý děj povídky. Za zmínku stojí zejména zachycení časové řady, do níž jsou uspořádány zachycené události. V první kapitole jde o „prehistorii“ — čtenář je vrácen o patnáct let zpět do minulosti a je stručně seznámen se vším podstatným, co se má dozvědět, aby byl schopen nějak hodnotit následující děj. Kapitola rovněž uvádí oba hlavní protagonisty příběhu — Annu Nikolajevnu Nerjaginovou a Borise Petroviče Koreckého. Čtenář se dozvídá jak to, že Koreckij je bohatý a známý moskevský architekt, tak fakta o Nerjaginové: ocitla se v Moskvě po sňatku s ruským exdiplomatem, rychle se

stala středem pozornosti mnoha mužů, mimo jiné i tehdy ještě mladíka Koreckého, který se do ní bezhlavě zamiloval. Další osud tohoto vztahu je líčen ve zkratce takto: „Анна не оценила этого чувства и, кажется, охотно смеялась над наивной страстью своего нового обожателя. Корецкий этого не вынес и однажды, вернувшись из дому Нерягиных, где бывал часто, выстрелил себе в грудь.“² Celá záležitost skončila tím, že Nerjaginová navrhla Koreckému, aby se stali přáteli. Po svém uzdravení pak Koreckij skutečně přešel na tento základ vzájemných vztahů, třebaže to pro něho rozhodně nebylo jednoduché — jednak se stal důvěrníkem Nerjaginové a zahlazoval její milostné aféry, jednak se musel smířit i s její špatnou pověstí ve společnosti: „Молва же приписывала ей одного любовника за другим и много говорила о каком-то основанном Анной обществе 'гамадриад', где дамы лучшего круга, вместе с основательницей общества, предавались утонченному разврату.“³ Čtenář je pak seznámen i s tím, že Nerjaginová opustila svého manžela kvůli italskému hudebníkovi, že s ním odjela za hranice a že tento vztah ztroskotal na hudebníkově nezájmu o ni. Návrat do Moskvy jí umožnil opět Koreckij, který s ní neztratil kontakt. Po návratu do Moskvy se Nerjaginová chovala zcela jinak a stala se váženou dámou, na jejíž skandální minulost se zapomínalo. Vztah Koreckého k ní byl hodnocen rozporně: „Молодежь ... смеялась над забавной, идеальной связью с отцветающей красавицей молодого, красивого и богатого человека, которому ни одна женщина не отказала бы в своем внимании.“⁴ „...Корецкого жалели, над ним смеялись...“⁵

Zdálo by se tedy, že první kapitola povídky líčí ve svém konci napravení hříšné ženy a že se z hlediska společenské morálky i z hlediska vzájemných vztahů mezi Nerjaginovou a Koreckým vše ukládá do každodenního stereotypu přátelských návštěv, na kterých nikdo z okolí ani po sebedůkladnějším pátrání neshledává nic, co by zavdalo příčinu k jakýmkoliv skandalizujícím podezřením a pověstem. Z původně konfliktního vztahu mezi nimi oběma, z mírně galantní zápletky, z historie kolem útěku Nerjaginové od manžela, z jejich „přejemnělých“ radovánek v kruhu jí blízkých dam, tedy z tématických výhonků umožňujících směřovat povídku k potenciální pikantní historii, dílo jako by mířilo k idylce přátelských vztahů dvou protagonistů spojených společnou minulostí.

I druhá kapitola jako by svým začátkem měla naznačovat, že bude pokračováním první, ale otázka Nerjaginové, zda Koreckij čte noviny, uvádí klíčovou změnu do celé povídky. Sama Nerjaginová po této otázce dává partnerovi přečíst noviny se zprávou o úmrtí houslisty, se kterým před 13 lety opustila svého manžela. V tomto okamžiku jako by se projevila síla setrvačnosti — ještě nějakou dobu pokračuje děj podle „zaběhaného“ schématu, novinka zatím

2 Брюсов, В. Я.: Через пятнадцать лет. В: Брюсов, В. Я.: Повести и рассказы. Москва 1983, с. 107.

3 Тамtéž.

4 Тамtéž.

5 Тамtéž, с. 109.

„neúčinkuje“ — rozhovor přechází na jiná témata, Koreckij předčítá ze Saint-Beuvea. Avšak po četbě nastává opožděná reflexe novinky, která po celou tu dobu jako by pracovala v Koreckého nitru a teprve nyní se zformovala do jakési jasnější podoby: „Но когда чтение кончилось и было уже время Корецкому распрощаться, он неожиданно попросил позволения затворить дверь, чтобы переговорить о важном деле. Изумленная Анна позволила.“⁶ To, co následuje, je začátkem dramatu. Koreckij vyznává Anně lásku, připomíná jí její slova, která mu řekla po jeho pokusu o sebevraždu, že ho nikdy milovat nebude, nicméně nyní prý přišel čas, kdy by měla odměnit jeho oddanost: „Прошлое все кончилось. Теперь ясно, что наша близость не нарушится до конца наших дней. Я никогда не захочу отойти от вас; а вам некуда уйти. Хотите, Анна, утвердить этот союз? Я вам предлагаю, я вас прошу — быть моей женой.“⁷

Annina reakce na vyznání Koreckého je podivuhodně klidná a chladná. Navrhuje mu, aby o tomto tématu již nikdy nehovořil, třebaže je mu vděčna za jeho oddanost. Vnímá však jejich situaci výrazně jinak, než v minulosti: „... вы бесконечно близки мне как мой друг. ... Но не знаю, остались ли бы мы столь же близкими как муж и жена.“⁸ Znamená to, že se snaží ukázat dvojí možnost vzájemného vztahu — přátelství na jedné straně a lásku, resp. manželství, na straně druhé.

Je zajímavé, nakolik protikladně oba protagonisté chápou klíčovou událost, smrt Annina bývalého milence. Pro Koreckého je to konec existence překážky mezi ním a Nerjaginovou, protože předpokládá, že ji k bývalému milenci poutalo stále jakési citové pouto. Pro Nerjaginovou je to naopak událost, která díky tomu, že spustila Koreckého reakci, začíná stavět překážku mezi ně oba, překážku v podobě Koreckého žádosti, která pro ni nemá nic přitažlivého, protože při jejím opakování konstatuje: „Я не хочу пустых форм без содержания ... я не хочу считаться вашей женой, когда не могу быть ею по совести.“⁹

Jestliže oba protagonisté do této doby byli schopni ponechat své city a názory na ně mimo témata svých rozhovorů, nyní dochází k zásadnímu obratu a vzájemný vztah, resp. jeho změna, se především díky Koreckému stává základním tématem, k němuž se jejich rozhovory pořád vracejí. Po záporných odpovědích Anny dochází Koreckij až k jejímu obvinění, že snad má jiného milence. Vychází z mylného předpokladu, že Anna akceptovala jeho přátelství jako projev jeho lásky k ní, která se jen vzhledem k okolnostem (předpokládaný cit k italskému houslistovi) byla nucena transformovat do pozice přátelské náklonnosti. Druhá kapitola končí opětovným vyznáním lásky Koreckého, na které Anna reaguje odchodem z místnosti.

Ve třetí kapitole dochází k dalšímu vývoji vzájemného vztahu, a to zprvu ve směru, který byl naznačen ve druhé kapitole. Pokračuje konfrontace stanovisek obou hlavních postav. Symptomatické je, že dochází k rozporu obsahu a formy

6 Tamtéž.

7 Tamtéž, s. 110.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž, s. 111.

jejich kontaktů. Zatímco forma jejich setkání se nemění („Внешние формы их жизни не изменились.“ — s. 112), jejich obsah se změnil zásadně. „Он становился на колени перед Анной, он обнимал ее ноги, он ее умолял, он ее убеждал, он ее проклинал. Когда она сопротивлялась, старалась освободиться, он силой добивался ее поцелуев, порой опрокидывал ее на ковер, и они боролись, лежа, стараясь не делать шума, чтобы не услышали в соседней комнате. В порыве борьбы Корецкий порой рвал платье Анны, а она удářala jeho по лицу, вырываясь. Безобразные sceny происходили между этими людьми, которые в течение десяти лет избегали резкого выражения, резкого движения. Теперь они говорили друг другу самые беспощадные, самые грубые слова.“¹⁰

Jestliže tedy minimálně do této doby byli oba schopni „zachovávat dekórum“, chovat se podle jistých šablon, které jim umožňovaly setkávat se a nedotýkat se pro ně oba bolavého tématu vzájemných vztahů, pak nyní nadešlo období, ve kterém jako by padla maska z tváře jednoho každého z nich. U Koreckého dochází k vyznání dřive, Annino vidění situace je naplno formulováno až o něco později, nicméně právě ono svědčí opět o zásadním nesouladu mezi jejich názory, city: „Если бы десять лет назад ты спросил бы у меня то же, что потребовал недавно, я уронила бы себя в твои объятия с последней радостью. Первые годы я ждала этого с тайной надеждой. Я берегла свое тело, я заботилась об нем для тебя. Потом я от своей мечты должна была отказаться. Я решила, что после всего совершившегося тебе не нужна я, как женщина. Что теперь осталось во мне? Обесцвеченная страсть и старое тело. Я забыла, я утратила все слова любви, которые слишком часто обращала к тебе, когда оставалась одна. Я больше не найду всех движений ласки, которые столь раз простирала к тебе во сне. И я уже не хотела отдавать тебе обломков того прекрасного целого, взять которое ты не захотел... Но если ты хочешь меня — возьми.“¹¹

I v této chvíli však mezi oběma partnery stojí zeď, která je odděluje. Je to jejich vnitřní postoj, který není signalizován navenek. V pasáži vypravěče po tomto vyznání Anny zaznívá právě signál nesouladu mezi sdělovaným a myšleným: „Корецкий слишком желал верить в то, что ему говорила Анна, чтобы он мог заподозрить правду ее слов. Призыв Анны слишком нежил его слух, чтобы он мог в ее голосе различить притворство, — даже если оно было...“¹²

Vyprávění neobsahuje scény naplnění Koreckého tužby, začátek čtvrté kapitoly jen konstatuje, že v onen večer odešel od Nerjaginové později než obvykle. V klubu pak prohrál větší obnos peněz. Chvíle, které prožil s Nerjaginou jako se svou milenkou, však reflektuje nikoli jako něco, co by mu přineslo uspokojení, nýbrž „Он ... поймал себя на том, что ему страшно ожидание новых с нею свиданий.“

10 Tamtéž, s. 112.

11 Tamtéž, s. 113–114.

12 Tamtéž, s. 114.

Tut v první raz emu prihla mysl — nemedlenno uexat iz Moskvy.“¹³

Ráno se jeho rozhodnutí stává definitivním a nechává si koupit jízdenku do Vídně. Chce psát Anně dopis, nakonec se však rozhoduje navštívit ji a říci jí vše osobně. Při návštěvě je však konfrontován s tvrdým zjištěním: „Что-то необычное поразило его в самом облике дома Анны. Он позвонил у подъезда уже со смутным беспокойством. Отворила ему дверь все та же степенная горничная. Лицо ее было заплакано.

В доме уже слышался унылый голос монахини, читавшей над телом Анны.“¹⁴

Oba protagonisté tedy na situaci reagovali typologicky stejně — rozhodli se pro odloučení, pro „odjezd“; Annina reakce je nepoměrně razantnější, zvolila „cestu bez návratu“.

Je paradoxem, že pro oba měly být spolu strávené chvíle dovršením jejich tužeb — u Anny sice především minulých, ale zčásti i současných, u Koreckého stejně minulých jako současných, ale namísto sblížení došlo k definitivnímu zničení jejich vztahu.

Anna své rozhodnutí ukončit vztah ke Koreckému ukončením života zřejmě učinila dříve, než mu dala svůj souhlas. Zdá se, že její život v Moskvě po návratu z ciziny se stal jakousi jinou, novou etapou výrazně se odlišující od způsobu, jakým žila do té doby. Hodnoty, které uznávala, se výrazně změnily. Ne náhodou se v autorském textu objevuje ve třetí kapitole zmínka: „Тринадцать лет тому назад Анна нашла в себе достаточно сил и воли, чтобы переломить одно свое существование пополам и смело начать новое, но многие ли способны совершить такой подвиг в жизни дважды? Между тем, отвечая упорно «нет» на все настроения Корецкого, Анна делала и второй выход все более трудным: мечта разгоралась так пламенно, что действительность не могла бы ее не обмануть.“¹⁵ Dostala se tak do situace, ve které se po dlouhé době aktualizuje její potřeba lásky, stupňují se však obavy, že ona sama, její tělo, již není oné vytoužené lásky schopno. Brání se rovněž tomu, aby její láska byla jakousi automaticky udělovanou odměnou za čekání a za přátelské služby, které jí Koreckij poskytl. Jako by takovým způsobem byla připravována o své „já“; automatismus, který je přítomen v úvahách Koreckého, je pro Annu nepřijatelný. Stejně obtížně představitelný je však pro ni zřejmě další život bez Koreckého, bez jeho podpory a bez jeho přítomnosti. Třebaže vyprávěč vyjadřuje naději, že čas by mohl zchladit Koreckého lásku k Anně (kap. III), Anna se rozhodla jednat a vyhovět Koreckému. Její gesto je řešením bezmála bezvýhodné situace, v níž se ocitla. K delšímu vzdorování jí chybějí síly, sama v sobě si zřejmě není jista, rozum (odmítání) se sváří s představou (akceptace Koreckého návrhu). Řešení, které volí, jí zřejmě jako jediné z ostatních možných dává příležitost vyhovět všem aspektům její situace: odmění Koreckého, zkusí, zda ještě

13 Tamtéž.

14 Tamtéž, s. 114.

15 Tamtéž, s. 113.

umí milovat, zjistí, je-li Koreckij tím, kdo uspokojí její rozhořevší se představy, oddá se Koreckému, ale zachová si samostatnost, učiní rozhodný krok, ale za ním nebudou následovat další, které by „podruhé zlomily“ její život vedví. Text nedává nikde odpověď na maně vznikající otázku, zda její smrt není i svého druhu pomstou. Oddání se Koreckému se tak pro Annu stává příležitostí ke stržení masky „usedlé paní středního věku“, „přítelkyně“, možná i masky nezávislé, sebevědomé ženy, neboť její touha po lásce ji z této vyrovnané nezávislosti vytrhuje.

Stejně však i Koreckij v nové situaci strhuje masku, a to jednak masku obětavého nezištného přítele, která je zaměněna rolí milence, který nikdy tuto roli ve svém vědomí a citění neopustil a který egoisticky vyžaduje za své jednání vydávané za nezištné odměnu, jednak pak, později, ztrácí masku muže, který si chce ženu svého srdce vzít. Vlastně bezprostředně poté, co podle svého názoru získal fyzický důkaz Anniny náklonnosti, v něm uzraje rozhodnutí Annu opustit. I v případě Koreckého je otázkou, zda jeho rozhodnutí odjet není pokusem vyrovnat se s tím, že odměna, kterou získal, neodpovídala tomu, co si za léta čekání vysnil.¹⁶

Vzplanuté vášně na obou stranách tedy jsou jakýmsi katalyzátorem, který způsobuje demaskování obou protagonistů povídky. To, co bylo vnímáno jako dané, hotové, ustálené se ukázalo být jen tenoučkou slupkou konvence, zvyku, sebeovládání, skrývání skutečných citů, myšlenek a tužeb, která téměř okamžitě padá, pokud se jen poněkud změní podmínky.

Brjusov ukazuje, nkolik fiktivní, vágní je považovat vnější projevy lidí za cosi zrcadličího jejich pravé já. Odhaluje také, kolik egoistických a pudových pohnutek se v člověku skrývá, jak rychle se dokáží prodrat až na povrch a do jaké míry dokáží ovlivnit jeho jednání. Antagonismus obou, muže i ženy, dvou různých egoismů, kulminuje ve dvou etapách: jednak v jejich slovních rozepřích i v jejich bojích, v nichž si Koreckij vynucoval projevy lásky, jednak v reakci na společně strávenou noc.

Brjusovova próza tak činí jakýsi důležitý krok zaměřený na stržení romantické roušky zahalující lásku jako cit, který oba své aktéry sbližuje, dává jim splynout v jeden celek, zbavit se svých sobeckých zájmů a odstranit fyzické potřeby z jejich mysli, podřídít je vznešenému citu. Pojetí lásky jako harmonie (jak je okolím vnímán vztah obou hlavních postav povídky — viz pozn. 4) je rozbíjeno, demaskováno. Vztah mezi mužem a ženou je líčen jako rozporuplný, plný egoismu, skrývaných obav a pudových, neuvědomovaných potřeb. Je to takové pojetí vztahu mezi mužem a ženou, které se blíží souboji a ke kterému se brzy vrací a které z poněkud jiných aspektů rozvíjí ve svých následujících povídkách, jimiž se spolupodílí na dobové diskusi o smyslu a náplni vztahu mezi mužem

¹⁶ V této Brjusovově próze lze vysledovat zajímavou podobnost se Zolovou Terezou Raquinovou. I v ní oba milenci, když odstranili Terezina manžela Kamila a když se po nějaké době vzali, zjistili, že nejsou schopni se milovat; natolik silně mezi nimi stál stín vraždy, kterou spáchali. V Zolově románu nakonec končí oba smrtí, neboť zjistili, že je pro ně možný pouze útek ze života, který vedou. U Brjusova volí oba protagonisté rovněž útek a k rozhodnutí o něm dospívají rovněž každý samostatně.

a ženou, o tom, jak komplikovaná a nejednoznačná, vnitřně rozporná a ve svých projevech až vzájemně nepřátelská vlastně může být láska.

ОТРАЖЕНИЕ «ВРАЖДЫ ПОЛОВ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. БРЮСОВА

Статья исследует рассказ В. Брюсова Через пятнадцать лет с точки зрения отражения в нем актуальной в начале XX века темы т. наз. вражды полов. Автор статьи пытается показать, насколько относительным является в изображении писателя сближение мужчины и женщины, любовные отношения выступающих в них персонажей. На конкретном материале выявляется отдаление, эгоизм, различия в восприятии отдельных аспектов их взаимоотношений. Миф обоюдности падает, на передний план выступает изображение неспособности героев отречься от своих эгоистических интересов, подчинение разума и чувства инстинктивности.